

HOGER LAGER IN DE KUNST

Gerard Mortier over elitaire en populaire cultuur

“De kunstenaars van 1789 waren tijdgenoten van de Revolutie. Zij kunnen niet verhinderen dat ze ermee in verband worden gebracht: in zekere zin worden ze door haar beoordeeld. De Revolutie legt een universeel criterium op, maakt een onderscheid tussen wat modern en wat verouderd is. Zij introduceert een nieuwe norm voor sociale verhoudingen, een norm die kunstwerken noodgedwongen dienen te aanvaarden of te verwerpen.”

JEAN STAROBINSKI

1789, Les emblèmes de la raison

Definities

In onze tijd heeft het begrip “elite” veelal een connotatie die met geld samenhangt maar eigenlijk heeft dit er niets mee te maken. Elitair zijn diegenen die als “de besten” worden gekozen door de gemeenschap en die in moeilijke omstandigheden richtingwijzend zijn voor die gemeenschap. In de beroemde Atheense democratie waren “de besten” de grote tragedieschrijvers of mensen zoals Plato en Socrates. Wij weten dat deze elite gewoonlijk werd verbannen: Aischylos stierf in Sicilië, Euripides in Klein-Azië en Socrates werd vermoord, laten we zeggen. Dus als we van elite spreken bedoelen we: mensen met verantwoordelijkheid en niet mensen met bepaalde privileges.

Het is belangrijk een onderscheid te maken tussen populair en populistisch. Populair kan ook een kunstwerk zijn dat bij zijn ontstaan hoegenaamd geen grote massa aantrekt en dus moeten we een onderscheid maken tussen quantum en kwaliteit. Populistisch daarentegen zijn al die cultuurmakers die denken dat men de smaak van het publiek tegemoet moet komen om cultuur te verkopen. Goede of slechte smaak heeft niets met kunst te maken. Er is fantastisch grote kunst die van een geweldig slechte smaak getuigt, dat wil zeggen : niet de kunst getuigt van slechte smaak maar het kunstwerk toont de slechte smaak van de gemeenschap waarin het kunstwerk is ontstaan.

Wij verwarren voortdurend begrippen als kunst en cultuur. Cultuur is de civilisatie waarin we leven en de kunst is hiervan een onderdeel, naast opvoeding en wetenschap. Voor mij heeft er nooit een onderscheid bestaan tussen kunst met een grote K en kunst met een kleine k, of wat men in Duitsland U-musik en E-Musik noemt. Toen ik onlangs in Wenen was heb ik grote opwinding veroorzaakt door aan de Weners te vragen of zij mij konden verklaren waarom *The yellow submarine*, één van de beste songs van de Beatles ontspanningsmuziek zou zijn en de *TritschTratsch-polka* van Johann Strauss ernstige muziek. Ik beschouw alle grote songs van Elvis Presley als veel grotere kunst dan één van die verzoete aria's van Helmut Lotti.

De kunst lijdt onder de specialisatie. Ik denk dat men alleen kunstliefhebber kan zijn en niet slechts operaliefhebber of schilderijfanaat: men is kunstliefhebber en men moet proberen die zaken met elkaar in verband te zien. Kunst heeft te maken met creativiteit en niet met consumptie.

Tenslotte is ook het triviale een element van de kunst. Ik ben hoegenaamd niet pessimistisch over deze tijd die ons confronteert met een zeer chaotische situatie. Persoonlijk geloof ik dat chaotische situaties gewoonlijk een bron zijn van nieuwe wegen.

De Verlichting

Het hele begrip van elitaire kunst, vanuit mijn standpunt gezien, ontstaat eigenlijk pas vanaf de 19e eeuw. Voordien was de kunst de zaak van vorsten of ze nu katholiek of protestants, religieus of wereldlijk waren: vorsten zoals de Medici 's, Louis XIV of Elisabeth I. Maar met de komst van de Franse Revolutie beslist de burger zelf over opvoeding, over cultuurleven. Dat is een enorme verandering vergeleken met het absolutisme.

Dit enorme idee dat bij Mozart is begonnen en door Beethoven in *Fidelio* is verdergezet, is een utopie gebleken. Er is het prachtige gedicht van Baudelaire: “Le coucher du soleil romantique” waarin Baudelaire eigenlijk een tegenpool creëert van de Toverfluit. In de Toverfluit heet het op het einde : “Die Strahlen der Sonne vertreiben die Nacht”, de nacht van het onweten, de nacht van de politieke onderdrukking. In feite schrijft Baudelaire in zijn gedicht dat de nacht de wereld terug inneemt en doelt hij op de desillusie die kenmerkend is voor de tweede helft van de 19e eeuw, namelijk in het niet omzetten van die nieuwe utopie.

Het is belangrijk daarover te spreken omdat het begrip van elite en kunst toen is ontstaan. Het bouwen van onze zogenaamde cultuurtempels hangt hiermee samen. Het is al zeer bijzonder dat wij spreken van “cultuurtempels”, daarmee de drempelvrees onderlijnend van de grote massa om die cultuurtempels in te nemen. Als je de bouwwerken vanaf de Ring rond Wenen bekijkt dan merk je dat de ene cultuurtempel bij de andere aansluit: het Musikverein, de Weense staatsopera, het Burgtheater en

ook het stadhuis en het parlement. Al die gebouwen liggen naast mekaar en het is zeer interessant om daar politiek en sociologisch over na te denken: dat grote kunsttempels ook samenstaan met parlement en bovendien allemaal terugkeren naar een bepaalde bouwtrant. Het Musikverein is gebouwd als een Grieks-Romeinse basiliek, het Stadhuis is middeleeuws, het Parlement is Grieks, het Burgtheater is als een burcht.

Het begrip van elitaire kunst is er gekomen met een bepaalde burgerij die zichzelf naar boven heeft gecatapulterd aan het einde van de 19^e eeuw. Na de eerste wereldoorlog krijg je hierop al een reactie met het surrealisme en de hele beweging rond Breton. En na de tweede wereldoorlog zien we dat de kunstenaars juist geen eeuwige kunst meer willen maken maar kunst van iedere dag, kunst die ook wegwerpkunst kan zijn. De hele beweging van Andy Warhol, de hele popkunst, dat is volgens mij een zeer belangrijke poging om opnieuw kunst te creëren vanuit gevoelens van het volk, niet kunst die op het volk wordt neergezet als een grote tempel.

Secularisatie

In alle mogelijke culturen zal je merken dat kunstwerken altijd gecreëerd worden in samenhang met religieuze overtuigingen. Welnu één van de grote evoluties in het kunstwezen is de secularisatie die in de avondlandkunst heeft plaatsgehad. Zij heeft tot gevolg gehad dat de kunst zich met zichzelf als vormelijkheid heeft bezig gehouden. De kwartetten van Beethoven die op zich een ongelooflijk filosofische, utopische kracht hebben, zijn terzelfdertijd ook een ongelooflijke worsteling met de materie van de muziek. Waarschijnlijk zou die worsteling zich niet zo hebben voorgedaan zonder de ontwikkeling van de wetenschap en technologie, zonder de ontwikkeling van de muziekinstrumenten en van andere technieken. U weet hoe de techniek speelt in de kunst: de Vlaamse schilders hebben technieken naar Italië gebracht waardoor de schilderkunst zich kon ontwikkelen.

Engagement

De mooiste analyse van de situatie van de intellectueel vind je in een boek van Edward Said, de grote tegenspeler van Georg Steiner. Hij stelt dat politiek engagement - in de brede zin van het woord - van de intellectueel en de kunstenaar absoluut noodzakelijk is. In een lezing aan Stanford University heeft hij duidelijk gesteld dat het de hoogste tijd wordt dat alle intellectuelen, alle kunstenaars zich opnieuw actief inzetten in de kunstwereld. Wij weten dat de kunstenaars en intellectuelen de politiek niet altijd goed begrijpen, als we zien hoe Alain Finkielkraut heeft gereageerd ten opzichte van Sarajevo, als we zien hoe J.P. Sartre destijds heeft gereageerd ten opzichte van de Baader-Meinhof groep. Desondanks vind ik het beter dat kunstenaars zich vergissen in hun engagement dan dat zij zich volledig vrij opstellen maar dit is eerder een persoonlijke stellingname van mij waar niet alle kunstenaars het mee eens zijn. Zo verscheen er onlangs in Die Zeit een standpunt van allemaal Duitse literatoren naar aanleiding van het debat over Günther Grass' beroemde politieke rede, dat kunstenaars zich niet met politiek moe-

ten bezig houden. Ik daarentegen verdedig absoluut het engagement.

Onder politiek engagement versta ik engagement ten opzichte van de maatschappij. Vandaag beschouwen wij als kunstenaars heelwat mensen die zich louter commercieel hebben geëngageerd. Onder de operacomponisten van de 19^e eeuw zijn er ongelooflijk veel die een paar goede melodieën konden bedenken maar daarbij hoegenaamd niet geëngageerd waren. Iemand als Frank Lloyd Webber vandaag, die zou ik nooit als een groot kunstenaar willen zien. Wanneer ik Puccini niet als een groot kunstenaar beschouw is dat omdat hij niet geëngageerd is. Hij is een goede componist maar zijn tijd interesseert hem eigenlijk niet terwijl Verdi ongelooflijk goed heeft ingezien wat er in zijn tijd leefde. Daardoor komt Puccini zeer dicht bij een evolutie die naar Mussolini zal leiden.

Ook bij de popkunstenaars heb je volgens mij echte kunstenaars en producenten van consumptieproducten. De Spice Girls zijn niet ontstaan uit een bepaalde behoefte maar leven op een bepaalde popcultuur en buiten die uit voor eigen verrijking terwijl de Beatles ontstaan zijn uit een bepaald sociologisch aspect.

Ook in de fotografie tref je dat aan. Sla 10 fotoboeken open en je treft misschien één echte kunstenaar aan, iemand als de fantastische Zuid-Amerikaanse fotograaf Sebastiao Salgado. Sla een boek van hem open en je zal begrijpen waarover ik spreek: foto's waarin duidelijk het engagement zichtbaar is en die van de fotografie een nieuwe kunstvorm maken. Hetzelfde geldt voor de film. Op 100 films die er verschijnen zijn er 5 kunstwerken en 95 gemaakt voor de producent en dat besef is belangrijk om onze huidige tijd te begrijpen.

Traditie

Het grote probleem van het grootste gedeelte van het kunstpubliek, is dat het meestal de traditie als een relikwie beschermt, zich daardoor afsluit van de nieuwe stromingen in de maatschappij en eigenlijk zegt dat hedendaagse muziek niet tot de schone kunsten behoort omdat deze niet schoon zou klinken, waarbij men dus al een zeer specifieke overtuiging heeft van wat schoon is en wat niet. Wanneer we onze traditie van de kunsten van het avondland behandelen als een relikwie die we onder een glazen stolp zetten, dan weten we, naar het voorbeeld van de Kerk, wat daarmee zal gebeuren: ze zal tot stof vergaan.

Het breken van de traditie is belangrijk. Daarom vind ik het zo belangrijk dat er met Tom Lanoye's *Ten Oorlog* opnieuw een vertaling werd gemaakt van Shakespeare waarin die traditie wordt onderzocht naar haar mogelijkheden om iets te mee te delen aan een hedendaags publiek, dus niet het publiek dwingen in grote eerbied de kunsttempel te betreden om een klassieke Shakespeare te tonen maar met weinig eerbied naar Shakespeare kijken vanuit een huidig zicht en zich afvragen: kan die man ons publiek van vandaag nog iets vertellen.

Wat ik probeer te doen met Mozart is aantonen dat Mozart niets te maken heeft met de Mozartkugel en met marsepein en met zoetheid maar dat *Don Giovanni* en *Così fan tutte* twee van de meest revolutionaire werken zijn. Jongeren van vandaag wenden zich af van de grote traditie van de zogenaamde schone kunsten omdat die traditie hen niets meer vertelt en het is onze opdracht als kunstproducenten het publiek een traditie te tonen die in de eigen tijd aanspreekt, anders raakt die traditie uitgehouden.

De echte kunstenaar

Bepaalde vormen van kunstwerken hangen samen met bepaalde perioden in de geschiedenis. De filmkunst, de fotografie, de popcultuur zijn kunstvormen die ontstaan zijn vanuit een 20e eeuwse verlangen. Daar zijn kunstwerken bij en niet-kunstwerken. Iemand die zich artistiek wil uitdrukken in de 20e eeuw zal niet in de eerste plaats de opera als middel kiezen maar veel vlieger de film. Jongeren zullen geen operacomponist meer willen worden zoals in de 19e eeuw maar eerder filmregisseur.

Onze Westerse cultuur kent voortdurend allerlei stromingen en jongeren die zich met kunst willen uitdrukken, werpen zich op die stromingen. Daar komen dan fantastische kunstenaars uit en anderen die verdwijnen. Dat laatste is niet erg, wij moeten daar niet over beslissen wie de goede en wie de slechte kunstenaars zijn maar voor ons kunstmanagers is het belangrijk dat, wanneer wij die kunststroming naar het publiek brengen, dat wij over bepaalde criteria beschikken. Onze criteria kunnen vals zijn maar ten minste moeten we geëngageerd zijn. Wat ik aan de meeste kunstmanagers verwijt is dat ze geen engagement hebben in de manier waarop zij kunst onder het publiek brengen. Wij worden tenslotte betaald om die criteria te bezitten, om ons te informeren. Zoals een geneesheer alle dagen de ontwikkeling van zijn wetenschap moet volgen, zo moet ik als kunstmanager iedere dag opnieuw lezen en daarom wordt van mij wel verwacht te kunnen beslissen. Nu kan ik mij geweldig vergissen en er zijn bepaalde vorsten geweest die bepaalde kunstenaars hebben ondersteund, die niet zo belangrijk waren maar het is wel belangrijk de stromingen van een bepaalde tijd te onderscheiden van de historische kunstwerken die zichzelf al hebben geselecteerd.

Van de operawerken die werden geproduceerd in de 19e eeuw zal 80 % in de volgende eeuw absoluut verdwenen zijn omdat ze niets meer hebben mee te delen. Merkwaardig genoeg heeft de 20e eeuw veel meer goede operawerken geproduceerd als de 19e eeuw omdat de kunstenaars die opera hebben geproduceerd in deze eeuw al hebben nagedacht waarom zij deze kunstvorm hebben gekozen om iets mee te delen.

Hetzelfde doet zich per slot van rekening voor in de romankunst. Echte romans worden nog zeer zelden geschreven en zeer merkwaardig voor mij is de vaststelling dat de grote romans veelal in andere culturen worden geproduceerd: Salman Rushdie, Amin Maalouf, Naguib Mafouz. In de tweede helft van de 20e eeuw ziet men dat

het romanwezen, dat een typisch Westers cultuurgood is, overgenomen wordt door grote schrijvers in andere culturen en dat wijzelf eigenlijk nauwelijks nog in staat zijn om een roman te produceren, grote romans zoals de *Buddenbrooks* of *Joseph en zijn broeders* van Thomas Mann. Wij zijn dat aan het verliezen, wij zijn essayisten geworden.

Als opera niets mededeelt over zijn tijd dan moet hij niet overleven. Er zijn veel vormen van architectuur die niet overleefd hebben: wij bouwen geen pyramides meer, geen kathedralen meer en dat hangt niet samen met geld. Dat hangt samen met het feit dat wij niet meer de behoefte voelen om een kathedraal te bouwen en als we ze al bouwen dan bouwen we ze zo lelijk als de basiliek van Koekelberg waardoor wij aantonen dat wij hoege-naamd niet begrepen hebben wat zo'n kathedraal überhaupt betekent.

Overheid en sponsoring

Het principe dat Paul de Grauwe hanteert ten aanzien van subsidiëring is totaal verkeerd en voorbijgestreefd. Je moet geen navraag doen om te weten wat je moet subsidiëren. Vraag aan kinderen naar welke school ze het liefste zouden willen gaan en het zal een school zijn waar de meeste snoep wordt uitgedeeld.

Met de principes van de Verlichting en de Franse Revolutie is een democratische opvatting van kunst en cultuur zodanig tot stand gekomen dat meerdere stromingen die in een bepaalde maatschappij leven ondersteund kunnen worden. Dat is een principe waar ik niet vanaf ga en waar ik onvoorwaardelijk voor zal blijven vechten.

Kunstsporing in Amerika daarentegen doet zich voor in een heel andere culturele context. Noord-Amerikanen zijn puriteinen en we mogen niet vergeten dat voor puriteinen de kunst altijd al het werk van de duivel is geweest en dus was kunst iets dat wel mocht gebeuren maar niet officieel. Dus hebben zij een constructie bedacht zonder cultuurminister maar met voldoende lage belastingen die de privé-burger toeliet kunst te ondersteunen. Amerika met Europa vergelijken is dus totaal verkeerd zoals politici dat bij ons voortdurend doen. Desondanks wordt er op dit moment zeer veel geld verdiend en leven er bij ons ook burgers met een grote kunstliefde die de kunst willen ondersteunen. Zo was Bessel Kok destijds een echte kunstmecenas omdat hij besliste van het vele verdiende geld één procent uit te geven aan kunstsporing. Maar meestal wordt kunstsporing als een zekere vorm van toerisme voor de eigen firma bekeken. Kunstsporing van een privé-burger heeft volgens mij alleen dan waarde wanneer die kunst wordt gesponsord die juist de sponsoring nodig heeft. Mijnheer Pavarotti sponsoren, die tot de rijkste mannen van de kunstwereld behoort, dat is geen kunstsporing. Dat is een meneer Pavarotti gebruiken voor de sponsoring van de eigen firma.